DETERMINISMUL ÎN ISTORIA CERCETĂRILOR GEOGRAFICE

Lucica NICULAE[1]
niculaelucica@yahoo.com

ABSTRACT: *Determinism in history of geographic research*. Determinism in the philosophical position that for every event including human actions that coul causeno other event. In other words, *„there are many determinisms depending upon what pre-conditions are considered to be determinative of an event"*.

Geographic determinism is the theory that the human habits and characteristics of a particular culture are shaped by geographic conditions. Technology is seen as the only way to mitigate risks associated with geographic determinism. Environmental determinism, also known as climatic determinism or geographical determinism, is the view that phisical environment sets limits on human social development. Due this fact, in the last decades geography became focused on the study of how the physical environment affected, or even caused, human culture and activities.

KEYWORDS: determinism, environment, causal determinism, geographical determinism, geopolitics.

Introducere

Cunoașterea științifică este un tip de cunoaștere umană sprijinită de un nivel tehnologic ridicat, atins de o societate, ca răspuns la cerințele acesteia de dezvoltare socio-economică.

Geografia contemporană studiază mediul dezvoltat la suprafața terestră, analizat interdisciplinar din perspectiva interacțiunilor cu societatea umană.

Interdisciplinaritatea rezidă din faptul că Geografia are legătură cu alte discipline conexe (fizica Pământului, geologie, chimie, biologie) acest lucru contribuind la apariția de noi discipline și noi domenii de cercetare.

Geografia politică sau geopolitica se bazează pe principii și modele explicative. Spațiul geopolitic se caracterizează prin complexitate, polaritate, unicitate și dinamism.

1 Doctorand, cercetător științific la Institutul de Geodinamică *„Sabba S. Ștefănescu"* al Academiei Române.

Caracteristici metodologice și științifice ale geografiei

Ca orice știință, geografia s-a născut ca o necesitate umană și anume, nevoia de a ne localiza în spațiu. Primele descrieri cu caracter teoretic au fost realizate de către Eratostene (276–194), bibliotecar în Alexandria („*Comentarii geografice*„- unde sunt menționate atât obiectul de studiu, cât și o metodă cantitativă de analiză a mediului).

Geografia s-a desprins ca știință din filosofia naturii încă din secolul II î.H. (cartografia și geografia matematică) și este principala știință menită să ajute la înțelegerea structurii și funcționării spațiului terestru. Datorită acestui lucru se conturează două direcții geografice:

– geografia matematică, bazată pe geometrie, fizică și astronomie (Eratostene, Ptolemeu)

– direcția regională, chorografică, schițată pe observații și explorări (Polibiu, Strabon).

O perioadă foarte importantă, când se acumulează informații foarte importante privitoare la cunoașterea suprafeței terestre este cea în care se fac Marile Descoperiri Geografice, are loc formarea imperiilor coloniale, dar și renașterea științifică.

Se pune accent foarte mult pe reprezentările cartografice, metodele de lucru perfecționându-se foarte mult: hărțile lui Mercator–1594, atlasul lui Sebastian Munster, globul lui Martin Behaim. Însă, cea mai importantă operă a Evului Mediu rămâne „*Geographia generalis*" a lui Varenius (1650), considerată de cei mai mulți prima cu caracter științific, formată din două părți: o parte generală (teoretică) și parte regională.

Geografia contemporană urmează tradițiile mai vechi dar cu mult mai multă precizie în cercetare, diversificare metodologică și o mai mare aplicabilitate în practică socială și economică.

Geografia, ca știință, s-a format pe baza unei metodologii (metodă+logos), adică ansamblul metodelor, principiilor, procedeelor și mijloacelor concrete, cu ajutorul cărora cercetătorul se apropie de o anumită sferă a realității. Baza teoretică geografică s-a bazat pe mult material faptic specific unui obiect de studiu, acumulat prin intermediul unei metodologii caracteristice.

Geografia este una dintre cele mai vechi științe apărută din cerința omului de a cunoaște mediul în care trăia. Încă din primele stadii ale civilizației omenești, omul acumulează informații geografice pe care le

intensifică și diversifică ulterior. Evoluția complexă a acestora s-a făcut în strânsă legătură cu gradul de cunoaștere umană, parcurgând următoarele etape: mai întâi se parcurge etapa strângerii faptelor necesare, urmează etapa de examinare și descriere a mediului geografic, încheiată cu etapa de și explicare și valorificare a acestuia.

Dezvoltarea Geografiei ca știință s-a făcut în strânsă legătură cu etapele de evoluție ale omenirii, fiind strâns legată de condițiile socio-economice existente la acea vreme.

Primele scrieri cu caracter geografic (sprijinite de măsurători terestre) apar încă din timpul Antichității, ulterior acestea s-au diversificat în funcție de scopul urmărit. Marile Descoperiri Geografice au rămas marcante în istoria dezvoltării geografiei ca știință, acestea reprezentând piatra de temelie a dezvoltării Geografiei moderne.

Geografia este considerată în prezent, de cei mai mulți autori, ca arta de a localiza pe hartă, geografii germani ai Renașterii (matematicieni și cartografi), fiind reprezentativi în acest sens. Umanismul se conduce din plin după cele trei direcții antice de a descrie Pământul: matematică (reprezentarea cartografică), naturală și descriptivă (istorică, cu trimiteri la om), iar unitatea cercetărilor a fost asigurată acum de ideea, la modă, că nu Omul a fost făcut pentru univers, ci universul pentru om.

Încă de la începuturi a existat o confruntare continuă între ceea ce s-a văzut „*la fața locului*" și ceea s-a scris în documente, cei mai corecți, în acest sens, fiind navigatorii. Această comparație între ceea ce *se învață* și *realitate*, reprezintă ceea ce numesc practicienii experiență. Experiența a fost aceea care a orientat geografia pe direcția ei reală ajungându-se la ideea că *nu trebuie căutate reguli infailibile și matematice, ci mai ales ceea ce este comun, ceea ce se poate vedea prin experiență, care este cea mai perfectă regulă* (Acosta, 1591–1647).

Naturaliștii, dar mai ales geologii sunt cei care aduc în geografie spiritul observației locale și particulare, sintetizînd rezultatele generale și combinându-le și reunindu-le metodic pe diferite clase și trepte, ajugându-se treptat la descrieri relativ corecte și predicive ale fenomenelor naturale de pe Terra.

Firesc, activitatea de acumulare a informațiilor este urmată de cea reprezentată de *observațiile și verificarea experimentală*, ce tinde la exigență maximă și care îmbogățește *vocabularul geografic*.

În etapa actuală obiectivul fundamental al cercetării geografiei îl constituie cele trei structuri principale existente în realitate: structurile

naturale, demografice și economice, analizate la nivel local, regional sau mondial, bine caracterizate, în diferite stadii de dezvoltare și în raporturi de interdependență spațio-temporale (Fig. nr. 1).

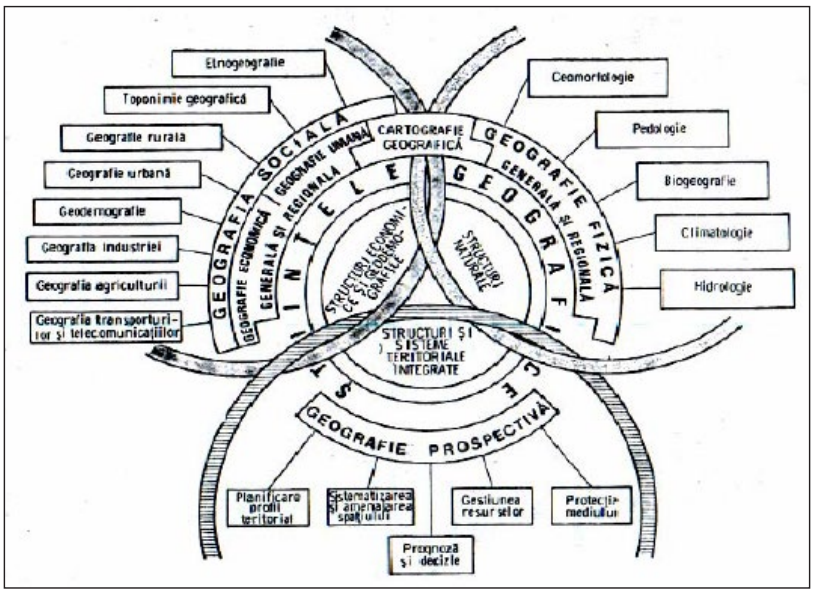

Fig. nr. 1 – Sistemul științelor geografice (Cucu, 1981)

Aspecte istorice în dezvoltarea determinismului geografic

În România, determinismul a fost introdus sub formă științifică, în domeniul Geografiei, de Simion Mehedinți- academician, geograf și geopolitician român.

Simion Mehedinți (1868–1962), spirit filosofic format la școala lui Titu Maiorescu, a desfășurat o vastă activitate culturală ca educator al maselor, prin scrierile și numeroasele sale conferințe ținute în centrele universitare ale țării.

Simion Mehedinți a tratat Pământul ca „*pe o casă de educație a neamului omenesc*" și este preocupat de valoarea educativă a științei, în general, și a geografiei, în special, și a geografiei, în special, a menirii omului de știință care „*prin meditația sa liniștită, înlocuiește inconștiența și aiureala plebei nepolitice și politice, veghind interesele superioare ale omenirii*" și la dezvoltarea permanentă a poporului din care face parte.

Simion Mehedinți a fost unul dintre cei mai angajați oameni de cultură de la noi.

Baza determinismului geografic românesc a fost asigurată de lucrărilor marilor specialiști ai științelor antropogeografice, îndeosebi cei de naționalitate germană.

În perioada secolului XVIII–XIX s-au pus bazele geografiei moderne, *ca știință a întregului, a complexului planetar*, prin activitățile științifice intense desfășurate de doi oameni de știință: Alexander von Humboldt și Karl Ritter.

Alexander von Humboldt (1769–1859), geograf și naturalist german, fiind considerat un Aristotel sau Columb al epocii sale.

A pus bazele metodelor de observație pentru aproape toate disciplinele geografiei fizice, formulând două principii esențiale, cu rolul individualizării geografiei ca știință:

– *principiul cauzalității* conform căruia fenomenele nu trebuie studiate și înțelese în sine, ci trebuie identificate cauzele, mergând apoi până la consecințele cele mai îndepărtate și,

– *principiul geografiei comparate* sau al *geografiei generale* unde fenomenele trebuie studiate în comparație cu cele similare din alte regiuni; analiza elementelor și fenomenelor locale se face în raport cu datele privind ansamblul Terrei.

Karl Ritter (1779–1859), istoric, filozof și geograf german, profesor la Universitatea din Berlin (printre elevii săi numărându-se Karl Marx și Friedrich Ratzel) și este considerat întemeietorul le geografiei moderne; tot el a pus bazele geografiei politice (dezvoltată ulterior de Friedrich Ratzel); pe lângă tratatul de geografie (19 volume apărute între 1822–1859) a publicat și alte lucrări importante, dintre care amintim Geografia comparată, în 1852. El *promovează principiile lui Humboldt întărindu-le, punând accent pe geografia umană, cu tendință de antropocentrism și înclinare către determinism*.

Concepția sa geografică avea un pronunțat caracter antropocentrist punând pe om în centrul preocupărilor. El sublinia influența naturii asupra omului, alunecând în determinism geografic. Viața poparelor este redusă la simpla dezvoltare a naturii; particularitățile vieții unui popor coincid cu însușirile mediului natural, cunoscând natura pot fi cunoscute și destinele poporului, dăinuind o armonie între popor și natură.

Reacții față de determinismul geografic ritterian au fost, și nu puține, cum ar fi cele formulate de *George Perkins Marsh* (1801–1882), care a publicat în 1864 „*Omul și natura*", semnalând acțiunea omului asupra naturii.

George Perkins Marsh, diplomat american și filolog, considerat a fi unul din primii ecologști ai Americii și precursorul conceptului de durabilitate[2]. Cercetările ecologice au sprijinit constituirea Parcului Național Adirondack.

La începutul secolului XX s-a instalat și o opoziție față de determinism, de exemplu, opinia formulată de geograful francez *Elisée Reclus*, geograf, revoluționar anarhist și scriitor (1830–1905) care, așa cum am amintit, în opoziție cu determinismul ritterian, consideră că omul este capabil să transforme, în procesul muncii, fața Pământului. Modul de viață („*genre de vie*") nu este numai un rezultat ineluctabil al forțelor naturii, ci și o realitate socială care trebuie studiată ca atare.

De-a lungul timpului au existat concepții pro și contra determinismului, astfel:

– pentru determinism au țări precum S.U.A., Australia. Geograful american Elisworth Huntington (1816- 1947), geograful australian Griffith Thomas Taylor (1880–1963);

– împotriva determinismului s-au manifestat John Leighly (S.U.A.) care demasca environementalismul ca fiind neștiințific și Carl Ortwin Sauer (S.U.A. 1889–1975) și Otto Schluter (Germania, 1872–1952) ce combăteau determinismul, subliniind rolul activ al omului în landșaft.

În dezvoltarea Geografiei moderne, *Paul Vidal de la Blache* (1845–1918) s-a bazat foarte mult pe caracteristicile istorice ale științei încercând să elimine determinismul exagerat, arătând că omul are o anume libertate față

2 Dintr-o perspectivă antropocentrică, durabilitatea include următoarele elemente:
– epuizarea resurselor – pentru a nu se ajunge ca viitoarele generații să nu aibă resurse;
– aspecte ecologice și de protecție a mediului – pentru a se asigura un mediu curat și sănătoa în care generațiile prezente și cele viitoare să trăiască în armonie cu Mediul
Conform Raportului Brundtland (1987)-raportul „Viitorul nostru comun", realizat de Comisia Mondială pentru Mediu și Dezvoltare (WCED), *dezvoltarea durabilă urmărește satisfacerea nevoilor prezentului, fără a compromite posibilitatea generațiilor viitoare*. De asemenea, prin *dezvoltarea durabilă se înțelege îmbunătățirea calității vieții umane și în același timp considerând capacitățile de întreținere și suport ale ecosistemelor în care locuim-* În raportul Brundtland o societate durabilă este cea: care satisface nevoile generației următoare; nu compromite abilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi, în care fiecare individ are oportunitatea de a se dezvolta în libertate, într-o societate echilibrată și în armonie cu Mediul Înconjurător. Dintr-o perspectivă antropocentrică, durabilitatea include următoarele elemente:
– epuizarea resurselor – pentru a nu se ajunge ca viitoarele generații să nu aibă resurse;
– aspecte ecologice și de protecție a mediului – pentru a se asigura un mediu curat și sănătoa în care generațiile prezente și cele viitoare să trăiască în armonie cu Mediul.

de *mediu aceea de a alege* (dintr-o mulțime de aspecte posibile) sau *aceea a posibilităților*, „*natura propune, omul dispune*".

Aplicabilitatea determinismului în ramurile geografiei sau conexe ei

Determinismul a cunoscut o adaptabilitate într-o gamă largă de domenii, de la fizică, chimie, biologie, dar mai ales în domeniile sociale și politice.

De-a lungul timpului s-a trasat o linie de separare dintre determinismul dialectic[3] și cel mecanicist cu scopul înțelegerii libertății.

Determinismul în fizică

Orice cercetare deterministă în fizică pornește de la caracterizarea determinismului mecanic laplacean ca teorie a necesității absolute, a legilor de fier, a identității desăvârșite dintre efect și cauză, a explicării relațiilor dintre obiecte și a succesiunii stărilor printr-o liniaritate perfectă sub acțiunea unor cauze exclusiv exterioare. În domeniul fizicii, *teoria electromagnetismului* a întărit ideea materialității relației cauzale prin evidențierea acțiunii din aproape în aproape, iar *teoria restrânsă a relativității* a subliniat dependența efectului de cauză. Ambele teorii rămân compatibile, cu tezele cauzalității liniare, a necesității în succesiunea și în repetarea fenomenelor, teze susținute de determinismul mecanic.

Determinismul în geodinamica actuală a Terrei-cutremurele de pământ

Fenomenele naturale cu efecte distructive asupra vieții sociale și economice și ale căror trăsături sunt foarte greu de descifrat, determinându-i pe cercetători să recurgă la artficii de evaluare și stabilire a unui fenomen prototip. De exemplu, în cazul cutremurelor de pământ s-a apelat la metoda deterministă pentru evaluarea hazardului seismic.

Evaluarea fenomenelor naturale cu ajutorul metodei deterministe:

– evaluarea hazardului indus de cutremure: abordarea deterministă presupune dezvoltarea unui scenariu privitor la un cutremur particular, de o anumită dimensiune și într-o locație specificată. Scopul acestei abordări este

3 *Dialectica*: proces de gândire care rezidă în analiza și discutarea argumentelelor contradictorii, în scopul descoperirii adevărului, precatic reprezintă arta de a ajunge la adevăr prin dialog. În *filosofia marxistă*, dialectica este considerată a fi teoria generală și metoda filosofică constând în analiza și depășirea argumentelor contradictorii în scopul descoperirii adevărului. În *filosofia antică*, dialectica era considerată arta de a discută în contradictoriu, în scopul ajungerii la adevăr, iar în *Evul mediu* era considerată o logică formală.

acela de a evalua mișcarea terenului în amplasamentul de interes. Astfel, metodologia deterministă standard constă în parcurgerea următoarelor etape:

Etapa 1, constă în definirea uunor surse posibile care pot afecta amplasamentul. Configurația surselor individuale poate punctuală, liniară, sub formă de arii sau chiar volume, depinzând de tipul de sursă ales și de posibilitatea de definire geologică a lor.

Etapa a 2 – a, constă în selectarea unui *cutremur de control***.** Potențialul seismic al fiecărei surse seismice (Etapa 1); acesta poate fi cutremurul așteptat, cutremurul maxim credibil. Criteriul specific ales este unul dintre cele mai importante elemente în determinarea nivelului de conservatorism. Responsabilitatea alegerii acestui cutremur este foarte mare, fapt ce impune și o vulnerabilitate mare în această ananliză deterministă. Cutremurul de control este cel care generează mărimi caracteristice (viteza relativă maximă,deplasarea relativă maximă, accelerația maximă spectrală, perioada fundamentală, ș.a.) cu valori ce domină efectele celorlate seisme. Acest cutremur este considerat a fi cel mai important în definirea hazardului seismic.

Etapa a 3 – a, rezidă în determinarea efectelor cutremurului (mișcarea terenului în amplasamentul studiat); aceasta se face prin estimări ale intensității, deplasării, vitezei sau accelerației terenului, pentru cutremurul de control, la diferite distanțe epicentrale. Reprezentarea lor grafică constă din realizarea unei curbe de unde se poate estima relația de atenuare.

Această analiză deterministă (realizată prin parcurgerea celor trei etape) furnizează scenariul reprezentând cea mai severă situație așteptată, fără a da însă informații asupra apariției ei în timp. De aici și concluzia că abordarea deterministă nu indică probabilitatea producerii cutremurului de control în timpul de viață al structurilor construcțiilor din amplasament.

O astfel de abordare deterministă pentru evaluarea hazardului seismic pe teritoriul României s-a realizat în cadrul unei cooperări extinse cu Institutul de Fizică Teoretică din Trieste și Departamentul de Științe ale Pământului al Universității din Trieste-Italia (proiect COPERNICUS, proiect NATO SFP, granturi GO WEST, NATO Linkage Grants, proiecte bilaterale), îndeosebi după anul 2000.

Determinismul în geografia socială și economică

Adeseori, determinismul nu poate fi respectat într-o proporție totală (cauze, efecte, condiționări și legități), de exemplu, când s-au înființat orașele miniere.

– numeroase aspecte socio-economice sunt luate drept elemente ce ajut la combaterea sau susținerea determinismului- apariția unor oraș industrial este strict condiționată de resursele ce determină industria respectivă, orașele miniere fiind singurele care se supun unor condiții de localizare. Cel mai adesea sunt citate unele realizări industriale datorate întâmplării, fiind luate în sprijinul combaterii oricărui determinism geografic.

Orașele miniere sunt prezente peste tot, nevoile de materii prime neținând cont de condițiile impuse de cadrul geografic. Mina, de cele mai multe ori, stă la originea orașului, chiar dacă acesta a reușit, ulterior, să-și diversifice funcțiile. Se întâmplă, însă, să se descopere bogății în subsolul unui oraș preexistent, Essen, un mic și liniștit oraș comercial până în secolul XIX când au fost descoperite importante resurse de cărbuni.

Dezvoltarea conceptuală a determinismului

Determinismul poate fi privit ca o teorie, adică o formă superioară a cunoașterii științifice care mijlocește reflectarea realității sau ca o modalitate de a privi un ansamblu sistematic de idei, de ipoteze, de legi și concepte care descriu și explică fapte sau categorii de probleme/evenimente din diverse domenii (filosofie, știință, tehnică, literatură, etc.).

Teoria, este susținută de o serie de metode specifice, adică acele modalități de cercetare, de cunoaștere și transformare a realității obiective.

Metodologia este ansamblul sau procedeele folosite în realizarea unui scop.

Formulând aceste noțiuni putem spune, încă o dată, că determinismul este privit ca o teorie, concepție potrivit căreia *fenomenele sunt generate de înlănțuiri de cauze și efecte, prin condiționări și legități, prin interacțiuni necesare și repetitive*.

Determinismul, sub o formă simplistă, este o concepție potrivit căreia toate fenomenele din univers și din viața omului sunt determinate și condiționate, se supun cauzalității și legității naturale, aceleași cauze producând cu necesitate aceleași efecte, concepție definitorie pentru filosofie materialistă.

Determinismul, ca termen filosofic, este o teorie care susține universalitatea principiului cauzalității, teza că toate fenomenele naturii, societății și gândirii se nasc și se dezvoltă în virtutea unor cauze, mișcarea lor fiind guvernată de legi obiective.

Șăineanu, în 1929, susține că *determinismul este o sistemă filozofică care atribuie motivelor, și nu excluziv voinței, actele voluntare*.

Scriban, în 1939, spune că *determinizmul este o sistemă filosofică care neagă influența personală în determinațiune și o atribuie numai forței motivelor. Doctrină care explică fenomenele prin singuru principiu al cauzalității*.

A explica un proces în natură înseamnă a merge înapoi, pe urmele condițiilor care l-au provocat: înseamnă a căuta să aduci producătorul de produsul dat. (Steiner, 1883).

De obicei, omul percepe un efect și-i caută cauza, însă aceste două percepții nu satisfac nevoia de a avea o explicație. Scopul principal este acela de a identifica legile după care această cauză produce acest efect.

Procesele din natură se deosebesc de acțiunile oamenilor prin faptul că la primele legea este considerată un fundal care condiționează existența fenomenală, în timp ce pentru faptele umane, existența însăși este lege și nu este condiționată decât de sine însăși.

Procesul de fundamentare a determinismului în *domeniul social,* de exemplu, a întimpinat o serie de reacții de opoziție, materializate prin anumite argumente, și anume:

– *argumente din partea moralității*: unii critici ai determinismului afirmă că oamenii nu sunt capabili de liber arbitru și că, neavând nici o bază rațională pentru moralitate, prin urmare unele aspecte ale jurisprudenței și legislației penale și civile par să fie iraționale și nedrepte. Cum poate cineva să fie pedepsit(ă) pentru o faptă involuntară? De aceea, pentru a menține integritatea instituțiilor sociale care se bazează parțial pe culpabilizarea oamenilor pentru acțiunile lor, în ochii lor devine necesară negarea determimismului (cel puțin pentru faptele voluntare).

Determiniștii au răspuns la această critică făcând distincție între afirmații normative și pozitive. Afirmarea unor fapte se poate și trebuie să fie făcută independent de consecințele acestora. Astfel, chiar dacă determinismul nu este compatibil cu ideea unui Univers moral, asta nu invalidează neapărat concluziile sale. Filosoful contemporan Donald Davidson (1989), a susținut ideea potrivit căreia dacă oamenii s-ar purta într-un mod necauzat, atunci am putea descrie faptele lor ca nebune, nu ca libere. Viziunea lui este în consens cu poziția filosofică a lui Mencius, conform căreia caracteristicile imanente ale unui individ sunt cauzate în mod determinist, iar în rândul acestor caracteristici imanente există o serie de trebuințe, de natură axiologică sau morală. Factorii externi ai acestor

nevoi pot inhiba funcționarea acestor caracterisitici (proces echivalent cu pierderea libertății); de aceea Mencius (372–289 î.H.) spune că oamenii se nasc cu conștiință, și acționează potrivit propriilor lor naturi și înclinații, atunci când se lasă ghidați în acțiunile lor de conștiință și că noi toți trăim o pierdere a libertății atunci când ne dăm seama că suntem controlați în mod direct sau indirect de forțe externe. Cu alte cuvinte, autodeterminarea înseamnă libertate, iar determinarea cauzată de factorii externi înseamnă pierderea libertății. Moralitatea depinde de exercitarea a ceea ce natura unui individ l-a determinat pe acesta să fie și de condiția de a fi *de facto*[4] răspunzător pentru toate consecințele care decurg dintr-o decizie individuală de a acționa. Dacă un individ este liber de control extern, aceasta este considerată a fi o *entelehie*[5], în măsura în care un individ este determinat de factori externi, acesta își pierde propria identitate și devine doar extensia unei alte entități.

De departe, determinismul a jucat un rol foarte important în sistemele geopolitice ale continentelor, cu precădere în țările – foste imperii, cu scopul, uneori fățiș, de păstrare a vechilor teritorii, cu tendințe evidente spre hegemonie.

Determinismul și geopolitica

Geopolitica este considerată „*fiica geografiei*". Ea a apărut ca urmare a cerințelor utilitare și și-a extins sfera de cunoaștere asupra întregului Pământ.

Datorită extinderii comerțului internațional și deschiderii de noi piețe comerciale, la începutul epocii moderne geografia a devenit un element esențial în procesul de cunoaștere a lumii, pentru ca, mai târziu, să devină chiar un argument indispensabil rezolvării conflictelor militare.

În perioada formării statelor naționale, pe fondul schimbărilor politice majore, geografia devine o componentă a identității naționale, un factor important educațional, fiind inclusă în toate treptele de învățământ, de la cel elementar, până la cel universitar.

În țările puternice din Europa (îndeosebi cele cu un important fond colonial) apar confruntări de natură intelectuală, dezvoltate în instituții de învățământ superior, de exemplu, Școala Geopolitică franceză.

---

4 *De facto* – formulă folosită pentru a recunoaște un fapt prin însăși existența acestuia.

5 *Entelehie* – noțiune filosofică ce indică perfecțiunea ca scop lăuntric al dezvoltării tuturor lucrurilor; (Aristotel) sublinia că o astfel de acțiune stă la baza dezvoltării materiei și ar determina în mod finalist întregul proces al dezvoltării ei.

Geopolitica de tip clasic de la Mahan la Haushofer a avut ca obiect, studiul puterii în desfășurarea ei în spațiu. MacKinder era foarte îngrijorat de fragilitatea puterii maritime britanice față de ascensiunea statelor continentale. Ratzel și Haushofer porneau de la frustarea Germaniei, care nu putea să-și ocupe locul ce i se cuvenea. Spre deosebire de Germania, problemele geopolitice ale Franței erau total diferite.

În secolul al XIX – lea, Franța suportă două înfrângeri majore:

– în perioada 1814–1815, când Napoleon a fost învins de o coaliție europeană și, în 1871, de către Prusia, fiind nevoită să accepte apariția Imperiului german-de aici și obsesia confuntării cu o Germanie din ce în ce mai puternică;

– o a doua confruntate pe care trebuie să o suporte Franța este cea cu Marea Britanie, argumentul favorabil în acest sens fiind dat de extensia colonială în spațiul afro-asiatic. În concordanță cu aceste condiții s-a născut Școala Geopolitică Franceză pe fondul necesității suportării atacului exercitat din partea celor două fronturi – pe continent împotriva Germaniei, pe mare și în spațiul extraeuropean împotriva Marii Britanii. Această școală s-a afirmat ca o reacție la determinismul formulat de Ratzel. Unul din discipolii de seama ai lui Ratzel a fost Paul Vidal de la Blache; ulterior, acesta combate determinsmul formulat de mentorul său, punând totodată bazele geografiei umane (omul fiind situat pe o altă treaptă ierarhică decât cea atribuită în concepția Geopolitică germană).

Friedrich Ratzel (1844–1904) este considerat fondatorul geopoliticii, prin lucrarea sa „*Politische Geographie*" apărută în 1897, care a stat la baza geopoliticii germane.

Lucrările sale acoperă o tematică largă de subiecte, cu o puternică tentă socială; de asemenea, se dezvoltă un puternic cult al imperialismului și colonialismului.

Determinismul lui Ratzel este foarte bine reprezentat în lucrarea sa Geografie politică – *a reușit să răstoarne și să transforme o întreagă rubrică aliteraturii geografice*-Simion Mehedinți; același autor spune că Geografia Politică are să se ocupe de stat. Statul nu este o ficțiune cartografică, ci o realitate biologică, reprezentând o *parte din fața Pământului și o parte din omenire, diferențiată în anumite împrejurări naturale ce trebuie studiate*.

Statul este considerat drept un organism care depinde de spațiu (Raum), poziție (*Lage*) și granițe (*Grenzen*)-noțiuni antroprografice, cu rol de caracteristici politico-geografice. Pentru Ratzel spațiul reprezintă

un element vital pentru sistemul statal; mărimea spațiului ocupat reprezintă condiția primară de exprimare a unui stat. Suprafața statală trebuie asociată cu numărul populației pentru a evalua forța și puterea unui stat. Evidențiind raportul dintre populație și spațiu, Ratzel subliniază caracterul logic al creșterii acestuia, stabilind și niște legi de expansiune a statelor-bineînțeles că doar câteva state ar avea șansa de a fi mari puteri-marile puteri coloniale. Foarte interesant în această concepție formulată de Ratzel este rolul poziției geografice în puterea politică a unui stat- practic aceasta conferă viabilitatea unui stat. O atenție deosebită o acordă *poziției de mijloc* sau *centrale* (Mittelaga)-România, aflată, pe atunci, între „a*tențiile*" Rusiei și Turciei. Ulterior, această descriere echivala cu noțiunea de *stat-tampon*.

Granițele, subiect fiebinte și în prezent, sunt al treilea element structural al sistemului politico-geografic, formulat de Ratzel ca un organ periferic și extrem de mobil, caracter datorat mărimii și dinamicii statului. Semnificația granițelor este în funcție de mărimea și importanța statului (spațiul, poziția, energia centrului, populația).

Fundamentarea teoriei ratzeliene constă în realizarea Mitteleuropei politico-geografice, care în viziunea sa se întinde din Alpi până la Marea Nordului și de la Canalul Mânecii până pe culmile Carpaților. Deutschland-patria germană, constituie cea mai mare parte a Europei Centrale și rolul ei este de a se manifesta ca o „*putere central-europeană între marile puteri mondiale Anglia, Rusia și Statele Unite*" (Sava, 1997).

Față de ideile conservatoare formulate de teoriticienii germani și francezi la sfârșitul secolului XIX a luat ființă Școala Geopolitică anglo-saxonă bazată pe lucrările realizate de britanicul H.MacKinder și americanul Alfred Mahan.

Expansionismul Marii Britanii se manifestă și în rândul americanilor, evidențiat prin lansarea doctrinei Monroe, în 1823, care se împotrivea oricărui amestec al unei puteri străine în afacerile continentului american.

Afișarea fățișă a expansionismului reiese și din discursul senatorului Albert J. Beveridge (1898), care afirma:„*comerțul mondial trebuie să fie și va fi al nostru, îl vom avea. Vom acoperi mările cu marina noastră comercială, vom construi o flotă pe măsura măreției noastre*„. (Mordant, 1999).

Primul care a elaborat o doctrină geopolitică în care au fost formulate clar politicile expansioniste, a fost amiralul Alfred Thayer Mahan (1840–1914); ele au exercitat o puternică influență asupra oficialităților politice americane; sunt formulate policiti expansioniste-*politica Anaconda*,

instrumente ale puterii – *forța maritimă*, pe care Mahan o considera un tip aparte de civilizație, predestinată pentru dominația mondială.

Continuatorul ideilor lui Mahan este Nicholas John Spykman (1893–1943) care considera geopolitica cel mai important instrument al politicii internaționale, o metodă analitică ce permite elaborarea celei mai eficiente strategii. Deși, critică determinismul lui Ratzel, considerând concepția despre frontiere juste sau nejuste drept o inepție, aprobă formula lui Napoleon „*un stat face politica geografiei sale*„; de asemenea, Spykman afirmă că geografia creează o predispoziție spre o anumită politică, de exemplu: Marea Britanie, o insulă din vestul continentului, a fost silită să-și caute securitatea, bogăția și puterea pe oceane; Germania, instalată în inima continentului european, între Franța și popoarele slavone, a fost obligată să revendice un anumit spațiu vital; Rusia, nu și-a ascuns niciodată intențiile de a avea acces la mările calde. S.U.A., protejată de două oceane de tulburările planetei, este în măsură să-și afirme puterea fără riscul invaziei. Subliniind importanța forței maritime, Spykman introduce un termen geopolitic „*Oceanul de mijloc*" (Middland Ocean), conderând că Atlantic contribuie la realizarea uniunii între aceste două continente, pe baza comunității culturale de origine vest-europeană. Rolul principal în această uniune, revine S.U.A., cu complexul lor economic și militar, realizat prin intermediul Pactului Nord-Atlantic (N.A.T.O).

În cazul Școlii Geopolitie Ruse, geopolitică era caracterizată ca o „*pseudoștiință burgheză*", „*imperialistă*" sau „*fascistă*". Totuși, după părerea unora, comportarea geopolitică a U.R.S.S.-ului pe scena internațională dovedește existența unui model de comportare geopolitică deosebit de rațional și eficient până la un moment dat. Politica fundamentală a acestui stat (geopolitic și geostrategic) rezidă din următoarele caracteristici: stabilirea spațiului hegemonic în Europa Centrală și de Est, consolidarea poziției în sudul Eurasiei, pătrunderea în Africa.

Geopolitica propriu-zisă, ca o formă de apărare împotriva monopolului statal, a fost dezvoltată de cercurile marginale din emigrație sau din interior. În spațiul Imperiului Rus, geopolitica/geografia politică a cunoscut diversificări și orientări diferite, în funcție de contextul geopolitic regional și global.

Piotr Nikolaevici Savițkii (1895–1968) este primul geopolitician rus, economist de profesie, care pune bazele mișcării euroasiatice. Concepția

euroasiatică a acestuia s-a conturat sub influența puternică a slavofililor, care aveau ca scop principal specificarea identității istorice a „*velikorușilor*”[6]. Ideea centrală a lui Savițkii era aceea că Rusia reprezintă o fomațiune civilizațională, definită prin centralitatea poziției sale, de unde și ideea acestuia că Rusia reprezintă o lume autonomă „Eurasia”. Eurasia (heartland-ul lui MacKinder) este o sinteză a culturii și istoriei mondiale la a cărei dezvoltare participă și natura ei.

Continuatorul concepției eurasiatice a lui Savițkii, a fost istoricul și etnograful *Lev Gumiliov* care, prin pozițiile abordării „organiciste” și a „determinismului geografic”, preluate din lucrările lui Ratzel, ș.a. Studiind cauzele etnogenezei, Gumiliov demonstrează cu numeroase exemple astfel, prin acumularea unor factori multipli, are loc explozia etnogenă tot așa cum, conform teoriei organiciste, are loc și degradarea etnosului până la stadiul de „etnosuri relicve”. Ideile autorului rus au fost continuate de urmașii acestuia, sub forma unui nou curent „neoeurasianismului”, ce consideră că divizarea hărții geopolitice a Europei a dus la înfrângerea Uniunii Sovietice în cadrul „războiului rece”.

După destrămarea fostei U.R.S.S., geopolitica a fost explicată de *Alexandr Doughin*, în 1997, în lucrarea „*Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei*”, astfel: „*geopolitica este concepția despre putere și pentru putere, geopolitica este disciplina elitelor politice*”, idee ce confirmă continuitatea înte testamentul politic al lui Petru cel Mare și gândirea strategică actuală a Rusiei. Mai mult, Doghin își dezvoltă ideile expansioniste punându-se pe picior de egalitate cu S.U.A., idei ce sunt în deplină concordanță cu teza lui Ratzel, părintele Geopoliticii, conform căreia statele mari au „*simțul expansiunii*” teritoriale maxime.

Analizând și teritoriile periferice anexate de Rusia, Doughin se exprimă și în privința integrării Republicii Moldova la România – „*reprezintă două părți ale regiunii geopolitice unitarea, populată de același etnos ortodox [...] care vorbește o limbă latină și care a preluat într-o măsură însemnată elemente culturale, lingvistice și rasiale ale încercuirii slave*”. De asemenea, autorul afirmă că „*integrarea României și Moldovei este inevitabilă, dar Moscova va trebui să realizeze această unire în scopurile sale, pentru a include acest spațiu în spațiul propriului control strategic*”.

6 Velikorusia – Rusia Mare, este un termen învechit folosit odinioară petrnu teritoriile care au format nucleul Cnezatului Moscovei, iar mai târziu, al Țaratului și Imperiului Rus.

Determinismul geopolitic în spațiul românesc s-a dezvoltat îndeosebi între cele două războaie mondiale, datorită contextului politic și istoric deosebit: amenințarea potențială a Uniunii Sovietice (datorită cedării Basarabiei către România) și revizionismului maghiar (Tratatul de la Trianon, în urma căruia Transilvania a revenit României). Bazele geopoliticii românești au fost puse de Simion Mehedinți, sub influența teoriilor formulate de Ratzel. Tema principală dezvoltată de Mehedinți, este aceea a statului național în raport cu vecinătățile sale, în condițiile fluidizării centrelor de presiune geopolitică (Imperiul German, pe de o parte și, blocul rusesc, pe de altă parte). După părearea lui Mehedinți, înțelegerea geopolitică a unui popor trebuie să se axeze pe două serii de repere: dinamica spațiilor și mișcarea popoarelor. Poporul român, spre deosebire de vecinii acestuia „*n-a cunoscut altă patrie decât cea pe care o locuiește în prezent*".

Și, ca un epilog, autorul atrage atenția asupra riscului geopolitic al strâmtorilor Mării Negre, derivat din intenția seculară a Rusiei de a ajunge la mările calde.

Ulterior, școala geopolitică românească s-a dezvoltat prin activitățile prodigioase ale discipolilor lui Simion Mehedinți: I.Conea, N. Al. Rădulescu, V. Mihăilescu, M. David, V. Tufescu, ș.a.

Dintre ideile formulate de aceștia aș vrea să afirm doar câteva idei formulate de Ion Conea (1929):

„*Poziția geografică rămâne mereu aceeași, poziția geopolitică e tot mereu alta. Fața politică a Pământutului este ca o uriașă tablă de șah, pe care jucătorii mută mereu piesele, dând acestora, mereu tot alte poziții și funcții*."

N. Al. Rădulescu menționează rolul geopolitic al rețelei hidrografice în crearea și dezvoltarea statelor (exemplificând state din Germania, Franța, Rusia și Iugoslavia) iar pentru România evidențiază contribuția sistemului centrifugal la unitatea statului, iar Dunărea are un rol triplu: drum, hotar și element de polarizare politică.

Vinitilă Mihăilescu în studiul „*Funcțiunile geopolitice ale pământului și neamului românesc din Carpați*" identifică „*frontiere*[7] *pacifice*" și „*frontiere conflictuale*".

În perioada pașoptistă înțesul vizionar al hotarelor (Bălcescu) le depășeau pe cele înguste ale Principatelor Române. Harta intelectuală și

7 Frontiera este un spațiu situat la marginea unui stat, un adevărat coridor depărțitor a cărui lățime variază și se află sub jurisidicția statului; granița este o linie de demarcație aflată în interiorul frontierei.

harta politică se aflau într-un mare dezacord, dar erau unite prin aspirațiile comunității intelectuale privind fruntariile țării depășeau realitățile politice ale frontierei. Harta politică era cu mult mai strâmtă decât harta etnologică reală și cea etnologică subiectivă, proiectată de viziunea colectivității intelectuale.

În „*Mărturisirile spațiale*" ale lui Goga (1933) este menționat așa-numitul stigmat al locului, specific unui popor (intens colorat etnic la cei născuți spre „centrul" geo-etnologic al unui popor și plin de tensiuni la cei născuți la „periferia etnică" a neamului; după părerea unora (Bădescu, 2005) s-ar părea că Goga exagerează asupra elementului geografic al acestui determinism. Însă, tocmai acest fapt întărește misiunea și destinul poporului român.

Victor Tufescu, autorul studiului „*Funcțiunile economice ale României*", evidențiază poziția țării noastre ca zonă de tranzit dintre țările nord-occidentale și cele ale Mediteranei răsăritene dar și funcțiile economice ale acesteia: producătoare de materii prime, debușeu pentru unele produse și zonă de tranzit între spații economice diferite.

Intensitatea determinismului politic a variat de-a lungul timpului în funcție de interesul de moment al unui popor; schimbarea curentului politic s-a realizat cu ajutorul intelectaulității, astfel s-au putut reliefa în acest sens două tipuri de hărți: o hartă intelectuală și una politică.

Concluzii

Prin aplicarea principiului cauzalității în studiile geografice bazate pe relația om-natură, s-a luat ca alternativă determinismul geografic (naturalism/ fatalism) ce postulează rolul decisiv al condițiilor fizico-geografice asupra factorului uman.

Celelalte alternative sunt: posibilismul-o formă de determinism ceva mai moderat și voluntarismul (determinismul social), ca o formă excesivă de libertate a omului în raport cu mediul geografic. Determinismul și posibilismul s-au aplicat cu un succes realtiv și în alte domenii: fizică, biologie, ș.a.

Un geograf, de obicei, privește un raport natură-om ca pe un raport de ușoară predominanță a primului factor, față de cele de-al doilea – de unde și relația tradițională: determinism geografic versus voluntarism social –, și care, în contextul scrierii unei geografii a sacrului, capătă o importanță majoră. Se pune întrebarea dacă perspectiva teologică recunoaște spațiul

spiritual și religios ca pe un înveliș continuu al creației, sau le recuperează (teritorii) produse de prezența umană.

Prezența omului, nu doar sub formă biologică, se consideră a fi încă un motor al structurării spațiale, de data aceasta la scară micro-teritorială, iar mobilitatea sa, departe de a fi un obstacol, este originea croirii teritoriului. Tocmai acest lucru l-a determinat pe om să-și dezvolte o formă de apărare și autoconservare materială și spiritual, integrată într-o nouă știință – geopolitica sau geografia politică.

Geopolitica, ca o formă a determinismului geografic, a apărut în perioada cunoașterii depline a Pământului din punct de vedere al organizării statale europene, pe fondul expansiunii teritoriale exercitate de marile puteri coloniale.

Geopolitica ca ramură a geografiei politice sau a antropogeografiei germane a adoptat, forțată de condițiile istorice, o serie de teorii: a spațiului vital, cea a rasismului, neomalthusiană care au condus la degradarea doctrinară a acesteia, culminând cu rezultanta nazistă a geopoliticii, extinsă până la Oceanul Pacific; desigur, aceste abateri doctrinare au continuat sub o formă diminuată și în timpul „războiului rece".

În ultimul timp, se mai discută faptul dacă geopolitica este o știință obiectivă sau o metodă de analiză, întrucât majoritatea marilor geopoliticieni – Mahan, MacKinder, Spykman–, și-au construit conceptele din perspectiva statelor pe care le reprezentau.

Bibliografie:

[1] Bădescu, Ilie, *Tratat de geopolitică*, Editura Mica Valahie, București, 2005.
[2] Bugnon-Mordant, Michel, *America totalitară: armele secrete pentru stapânirea lumii,* Ed. Lucman, București, 1999, p. 47.
[3] Conea, Ion,, *Graiul Românesc*, Buletinul Societății Regale de Geografie editia XLVII, pp. 454–457, Tipografia Cartea Medicală, București(1929).
[4] Cucu, Vasile, *Geografia populației și așezărilor umane*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1981.
[5] Dughin, Aleksandr, *Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei,* Editura Eurasiatica, București, 446 pagini.
[6] Mehedinți, Simion, *Terra.Introducere în Geografie ca știință*, Ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1994.
[7] Sava, Ionel Nicu, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala Geopolitica germanaă*, Ed. Info – Team, Bucuresti, 1997, p. 57.

[8] Scriban, August, *Dicționarul limbii. Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme*, Editura „*Presa bună*„, Iași. 1939.
[9] Steiner, Rudolf, *Introducere la scrierile de științe naturale ale lui Goethe*, Editura Triade, ediția 2000.
[10] Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, Ediția a VI-a, Editura „Scrisul românesc„,Craiova, 1929.
[11] Vert, Constantin, *Geografia populației și așezările umane*, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Chimie-Biologie-Geografie, secția Geografie, 2000.